

BERTA ANNAMÁRIA

KLEBELSBERG KUNÓ FIATAL ÉVEI SZÉKESFEHÉRVÁRON

A 20. századi magyar neveléstörténet kiemelkedő kultúrpolitikusa, vallás- és közoktatásügyi minisztere volt 1922 és 1931 között Klebelsberg Kunó, aki sok szállal kötődött a királyi városhoz, Székesfehérvárhoz. Huszárszázados édesapja korai halála után édesanyja hazaköltözött Székesfehérvárra szüleihez, s így a jellemét formáló impulzusok így a nagyszülőkhöz, a dunántúli köznemes felsőőri Farkas családhoz és a ciszetrci gimnáziumhoz köthetők. Mindezek hozzásegítették a széleskörű műveltség, az alapos tudás megszerzéséhez, s példát szolgáltattak számára a későbbi politikai és tudományos élethez.

„A dunántúli magyar nyelvet élete végéig letagadhatatlan székesfehérvári zamattal beszélte.”

Klebelsberg Kunó – a XX. század egyik legjelentősebb kultúrpolitikusa – családja és iskolái révén sok szállal kötődött Fehérvárhoz. Életének erről a szakaszáról kevés forrás maradt ránk: a gimnáziumi évkönyvek, néhány családi irat, fénykép, két osztálytárs visszaemlékezése, a családot jól ismerő Vastagh Rita tanárnő szóbeli közlései, Huszti József biográfiája, valamint özvegyének a visszaemlékezései.[1]

Az apai ág

A Klebelsberg család tiroli eredetű, „ősi fészük” Thumburg vára (nevük: Klebelsberg von Thumburg). A családot tagjainak katonai érdemei, a törökkel szemben tanúsított vitézségük emelte fel a nemességtől (1530) a grófi rangig (1702)[2] A következő bő száz évről nem sokat tudunk, jóllehet régebbi kutatásaim során Klebelsberg leveleiben nyomára bukkantam egy genealógiának, melyet Baranyai Béla állított össze és küldött el Klebelsbergnek. Ezt a genealógiát azóta is sokan keresték, de senki sem akadt a nyomára[3]. A közvetlen elődök között Klebelsberg „sok őssel bíró máltai lovagot” említ, de nagyapjáról ennél többet tudunk. Ő, Klebelsberg Ferenc gróf, egy huszárezredben századparancsnok. A galíciai Prodekben szolgált, amikor 1844. ápr. 15-én megszületett fia: Jacob Joseph Constantin graf, Klebelsberg Kunó apja.[4] Klebelsberg Jakab gróf is katonai pályát választott. A császári és királyi hadsereg 14. huszárezredének századosa volt. 1872-ben vette feleségül felső- és alsó-eőri Farkas Arankát. [5] Ő volt a család első magyar származású női tagja.

1875. november 13-án az Arad vármegyei Magyar-Pécskán született meg fiúk, Kunó gróf. A Kunó a Konrád német becézője (Konrad-Kunrad-Kunó). A névadás keresztapjától, Czetwitz Kunótól származik.[6]

Klebelsberg Jakab gróf egy hadgyakorlat során súlyos lovasbalesetet szenvedett[7]. Mivel nem gyógyult föl, 1876 végén - saját kérésére - egy évre szabadságra ment, de nem egészen fél év múlva, 1877. jún. 15-én elhunyt. Székesfehérvárott, a Felsőőri Farkas család családi sírboltjába temették.[8] Klebelsberg Kunó tehát még két éves sem volt, mikor árvaságra jutott. Édesanyja pedig nem ment többször férjhez. Fiával hazaköltözött szüleihez Székesfehérvárra. A fiatal gróf apai családjához fűződő kapcsolatáról nem tudunk, így szinte bizonyos, hogy neveltetése kizárólag a Farkas családra hárult. Így az osztrák katonai-grófi apai felmenők mellett legalább olyan fontos a magyar, tősgyökeres dunántúli-közneemesi anyai ág.

Az anyai ág: a felső- és alsó-eőri Farkas család

A család tagjai II. Mátyás és Rudolf királytól kaptak nemességet „a többi felső és alsóeőri birtokossal egyetemben”. [9] Az ő leszármazottjuk alsó- és felsőőri Farkas Imre, Klebelsberg anyai nagyapja is. Ő 1824-től 47 éven át az enyingi uradalomban szolgálta Batthyány Fülöp herceget. Kezdetben alacsonyabb beosztásban, de az 1840-es évektől már mint jószágkormányzó irányította a hatalmas uradalom gazdálkodását. Fülöp herceg halála után azonban saját kérésére nyugdíjazták. Valószínűleg ezután, 1871-ben költözött át a család Fehérvárra. Ott még 1860-ban vásárolták meg a Szarka utca 147. sz. alatti házat, amelyet 1863-ban átépítettek. Ebben a hatalmas házban nőtt föl Klebelsberg Kunó.[10]

Farkas Imre, aki elég jómódú ember hírében állt, 1846-ban vette feleségül Kálmán Franciskát. A házasságból négy leány született: Aranka, Gabriella, Klementina és Franciska. Aranka lett Klebelsberg Jakabné. Gabriella unokatestvéréhez, a magas rangú katonatiszthez, alsó- és felsőőri Farkas Sándorhoz ment férjhez. Klementina férje Scherer Kamill táblabíró. Ők is mind Fehérváron, a Szarka utcai nagy házban éltek. A legfiatalabb lány, Franciska nem ment férjhez, és különc viselkedése rányomta bélyegét a családra.[11]

Maga Klebelsberg inkább gyerekkora szomorúságára emlékezett: „Anyám bánatos özvegyi életet élt. Én sem ismertem a vígasságot” – írta „Önéletrajzi nyilatkozatában”. [12] Klebelsberg felesége, Botka Sarolta emlékirataiban egyenesen ezt írja: „A család világa rideg és kicsinyes volt, túlságosan elnyomták játékos természetét, csapongó fantáziáját, élénkségét és állandóan korhólták mindenért. A szülői házban uralkodó szigortól szelíd és jószágos anyja is sokat szenvedett”. [13] Ennek a megállapításnak még maga Botka Sarolta is ellentmond, mivel más összefüggésben a felsőőri Farkas családnál jellemző vidámságot, derűt emlegeti. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Botka Sarolta és a Farkas család nem nagyon szívelte egymást, mert a család a família egyetlen gyermekének előkelőbb házasságot képzelt el.[14] Ebből fakad a kölcsönös ellenszenv, az özvegy esetenként ellenséges megnyilatkozása a Felsőőri Farkas lányok irányában.

Klebelsberg is másként idézi a szülői ház hangulatát, mikor anyja gyönyörű magyar beszédéről ír: „Boldogult anyám a csodálatos, színgazdag dunántúli nyelvet beszélte

gyönyörűségesen. Néha olyan szokatlan kifejező jelzőket használt, hogy gyerek ésszel is felfigyeltem rá. Ez a nagy nyelvkészség nála egészen öntudatlan volt. A 80-as években egy kis stájer fürdőben anyám találkozott Szily Kálmánnal, a nagy nyelvészrel, akinek anyám tősgyökeres magyarsága valóságos felfedezés volt. Hordta is neki a legkülönbözőbb nyelvészeti folyóiratokat, melyeknek olvasására anyámnak hosszú özvegysége alatt bőven volt ideje. E tanulmányok révén lett naturalista beszéde egészen öntudatos. Ezidőtájt jártam én a gimnáziumba és tanultam a nyelvtant. Tatik, tetik, valék, levék, leendek, által és mindazonáltal, ván vén és dacára csak úgy hemzsegtek a grammatikában. Alig tudtam megtanulni és kezdtem kételkedni abban, hogy nem népies, paraszti nyelvre tanított-e meg anyám és bizonytalankodtam, hogy egyáltalán jól beszélek-e magyarul. Szemrehányást is tettem ezért anyámnak, aki az előzmények után kimondhatatlanul furcsának találta szemrehányásomat. A magyartanár, vesztére, délután látogatást tett házunkban, én egy nagy kutyával benn ültem egy bokorban és amikor arra mentek egészen jól hallottam anyám gúnyos szavát: „Fűtsön be professzor úr azzal a nyelvtannal és ne rontsák el mesterségesen azt, amire én a fiamat jól megtanítottam.”[15] Ebből következett, hogy Klebelsberg - idegen hangzású neve ellenére - az anyjától elsajátított dunántúli magyar nyelvet beszélte, amelyen sokáig érződött a fehérvári íz.[16] Édesanyjához pedig – miként az egész családhoz –, gyengéd szálak fűzték. Leveleiben „édes jó angyalomnak” szólította, és őszintén feltárta előtte érzéseit.[17]

Kunó gyámja 1883-ig[18] a nagyapja volt, akire unokája később is meleg szívvel emlékezett.[19] Demeter Zsófia uradalomtörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy Farkas Imre amellet, hogy korának elismert szakembere volt, kiemelkedő szervezői erényekkel és kiváló íráskészséggel rendelkezett. Nemcsak mezőgazdasági szaklapokba írt, de a Pesti Napló szerkesztősége is fölkerlte tanácsadó sorok írására. A hatalmas uradalom mindennapi életét rendtartásokkal szabályozta. Figyelme kiterjedt az adminisztratív gazdasági tevékenységtől a cselédek viselkedésig, a pusztai iskolák felszereléséig és órarendjéig mindenre. [20]

Farkas Imre támogatta az újításokat, és jelentős lépéseket tett a modern mezőgazdaság kialakítására. Mindemellet saját pénzével is jól tudott gazdálkodni. A fehérvári ház vásárlása, annak fölújítása, a siófoki villa, valamint a végrendeletében felsorolt értékpapírok, kötelezvények legalábbis tisztos jómódról tanúskodnak.[21] Ezért Klebelsberg nemcsak osztrák őseitől örökölhette kiemelkedő tehetségét, alaposágát, kitartását, de legalább ilyen joggal magyar nemesi felmenőtől is. A kiemelkedő képességű és hatalmas munkabírású nagyapa jelleme, értékrendje pedig meghatározta annak a családnak a mentalitását is, melyben Klebelsberg felnőtt.

Klebelsberg nagynénjei kitartó, határozott egyéniségek voltak; a kor szokásainak megfelelően több nyelven beszéltek: franciául, olaszul és németül. Klebelsberg a családban tanult meg franciául és valamennyire németül.[22] A lányok széleskörű műveltségükkel mindenhez hozzá tudtak szólni. Kitűnő társalgók voltak, és jelentős társasági élet folyt náluk.[23]Az özvegy is azt írja, hogy már Enyingen is nagy, nyitott házat vittek, és sok

tehetséges fiatalot segítettek.[24] A Kunót körülvevő nagynénjei talán tényleg nem biztosították számára a boldog, derűs gyerekkort, amit Klebelsberg később nagyon fájlalt. Ezt a fájdalmat, Klebelsberg komoly, szerény jellemét talán mégis inkább az alakította, hogy korai árvasága miatt apját szinte nem is ismerte.

Őt próbálta pótolni Klementin néne férje, Scherer Kamill, aki 1883-tól a gyámja volt. Vele sokat beszélgetett olvasmányairól, együtt sakkoztak, később vadászni is együtt jártak. Ő volt az egyetlen férfi a családban, az egyetlen minta; nyugodt, kiegyensúlyozott, kedélyes jellemével nyilván hatott Kunó grófra, aki nagyon szerette az „ő Kamill bácsiját”. Felőtt korában is ragaszkodott hozzá, sokszor meglátogatta, és mindig nagy szeretettel emlegette.

A műveltség elmélyítését szolgálta az osztálytársak által is megcsodált családi könyvtár. Ennek révén Klebelsberg igen nagy olvasottságra tett szert. Pl. Shakespeare összes műveit már alsós gimnazistaként elolvasta[25]. A könyvtárban a kedvenc költők (Vörösmarty, Arany, Tompa Mihály) bőrkötéses kötetei mellett szép számmal voltak német, illetve francia nyelvű művek és természettudományos munkák is.[26] A család tagjai a lapok margójára, aljára megjegyzéseket fűztek az olvasottakhoz. Aláhúzták a kiemelendő részeket, és a megfelelő kötetben gyűjtötték a szerzőről, illetve a műről megjelent és kivágott cikkeket.[27]

Klebelsberg tehát már itt hatalmas, elmélyült és alapos tudásra tett szert. Ráadásul a családban egyértelmű volt, hogy a műveket nemcsak olvasni, hanem jegyzetelni és tanulságait rögzíteni is kell. Klebelsberg életrajzírója, Huszti József még találkozott azokkal a mintegy 20 kötetet kitevő keménytáblás, vászonkötéses füzetekkel, amelyek tele voltak olvasmányjegyzetekkel, memorandumvázlatokkal.[28] Joggal mondhatjuk tehát, hogy alaposága, precizitása, hatalmas, rendszerezett és enciklopédikus tudása ebből a közegeből indult.

A családi könyvtár nagy részét édesanyja, ill. nagynénjei halála után magával vitte Pestre. Erre alapozva értő kézzel alakított ki magának egy gondozott, jelentős magánkönyvtárat. Ezt a mintegy négyezer kötetes könyvtárat özvegye a Nemzeti Múzeumnak adományozta. A gyűjtemény sikeresen átvészelte a világháborút, de 1949 decemberében az özvegy minden erőfeszítése ellenére olyan módon szállították el, hogy arról többet nem lehetett hallani.[29]

Az iskola

Klebelsberg elemi iskoláit 1881 és 1885 között a Belvárosi Fitanodában végezte magántanulónként. [30] 1885-ben anyja a ciszterciek nagyhírű fehérvári főgimnáziumába íratta be.[31] A gimnázium számtalan híressé lett tanítványa közül nem sokkal Klebelsberg előtt járt oda Gaál Gaszton, Zichy János gróf és Wekerle Sándor[32]. Ezt a sort a XIX. század végén Klebelsberg Kunó és Szekfű Gyula folytatta.[33]

Klebelsberg osztálya 123 fővel indult, ebből nyolcadikra 24-en maradtak. Közülük 17 tett sikeres érettségi vizsgát. Kunó gróf „jól érett”- írja az érettségi vizsga jegyzőkönyve. Jó osztályzatot csak német, latin és görög nyelvből kapott, a többi osztályzata jeles. Nagynevű elődeivel szemben nem volt kitűnő tanuló. Alsó osztályokban jó közepes volt, de fokozatosan, kitartó munkával a legjobbak közé került. [34]

A tantárgyak közül a reáliákhoz rendkívüli módon vonzódott, és az osztálytársak szerint is kiváló érzéke volt hozzájuk. Matematikából (mennyiségtanból) és természettanból mindig jeles volt. Díjnyertes önképzőköri dolgozatát is matematikából írta, a felsőfokú egyenletekről. (A dolgozat sajnos nem maradt ránk.) Fizika, földrajz és történelem tárgyakból is jó eredményeket ért el, de a nyelvekből kevésbé volt sikeres. Lehetséges, hogy ennek okát a Klebelsberg egyéniségétől messze álló oktatási módszerekben kell keresnünk. Az alapos munka, a széles körű olvasottság igazán felsőben hozta meg az eredményét, a sokoldalú műveltség pedig nyolcadikban, a bölcsészeti előtan (filozófia) tantárgyban mutatkozott meg igazán.[35]

Gyenge testalkata miatt elég sok órát mulasztott, és tornából sem voltak jók a jegyei.[36] A nagy fizikai erő kifejtést igénylő sportok helyett technikai és szellemi vonalon kompenzálta magát: jól vívott és kiválóan sakkozott.[37] A visszahúzó, komoly fiút tanárai kedvelték, segítették, és az utolsó években - amikor már bizonyított -, respektálták is. Tanulmányi munkájáért, szorgalmáért többször kapott dicséretet az évközi vizsgákon, harmadik, hatodik, hetedik és nyolcadik év végén pedig könyvjutalomban részesült.[38]

„Előkelő származására, grófi rangjára a másik grófi diáktárshoz, Cziráky Lászlóhoz hasonlóan egyáltalán nem volt büszke, amit a demokratikus szellemű diákság igen jó néven vett.”[39] Klebelsberg osztályába ugyanis – a ciszterci hagyományokhoz hűen –, nem származás vagy vagyon, hanem tehetség alapján kerültek a diákok, és teljesítményük szerint értékelték őket. A diákcsínyekben Kunó gróf nem nagyon vett részt - talán mert bölcsőbb, érettebb volt a többiekénél –, de mindig a társaival érzett, akik kedvelték is szerénységéért, kedvességéért, előzékenységéért. Ráadásul „olyan jó szíve volt, hogy számtanóra előtt odaadta a kidolgozott feladványt és mi lemásoltuk” - írja később egyik osztálytársa.

Klebelsberg is kedvelte osztálytársait. Elfoglaltsága miatt ugyan csak a harmincöt éves érettségi találkozóra tudott elmenni (1928-ban), de ott jól érezte magát, és megígérte, hogy a negyvenedikre is eljön. (Nem rajta múltott, hogy ígéretét nem tudta teljesíteni. 1932. okt. 11-én szívroham végzett paratífuszban legyengült szervezetével.) A gimnázium utolsó éveiben megerősödött az önbizalma: a szónoklatban és a szavalásban is jeleskedett, sőt, osztálytársa említi egy tánciskolai történetet, amikor a szép polgári iskolás lány nem őt, hanem Kunót választotta táncpartneréül.

A ciszterci főgimnázium tanári kara széles körű műveltséggel rendelkező, tudós tanárokból állt.[40] Legtöbbjük tagja valamelyik tudós társaságnak (Természettudományi Társaság, Magyar Történelmi Társulat, Budapesti Philológiai Társulat). Pallér Kelemenből, Klebelsberg

kiváló természettanárából rendházfőnök, a magyar szakos Werner Adolfból zirci apát, Greksa Kázmérból egyetemi tanár lett. Sokan vettek részt a város kulturális és tudományos életében, a tanügyi igazgatásban vagy akár a törvényhatóság munkájában. Kalocsay Alánt, Klebelsberg hittanárát, a ciszterci rend legjelentősebb költőjét 1896-ban a város országgyűlési képviselőjévé választotta függetlenségi programmal. Alaghy Dezső - Klebelsberg osztályfőnöke - a város nevelésügyének jelentős személyisége. A gimnáziumban az ő vezetésével alakult meg és működött a diákok önszervező egyesülete, melynek Klebelsberg is tagja volt. A városi iskolaszék elnökeként létrehozta a Néptanítók Egyesületét, az Óvoda-egyesületet, új iskolaépületeket emeltetett. A városon élvezt jelentős befolyását az alsó fokú nevelés kiterjesztésére használta. Ennek köszönhető a Selyem utcai és az Ezredéves iskola létrejötte. Iskolaépítés és -fejlesztés tekintetében Klebelsberget osztályfőnöke méltó követőjének tekinthetjük. (Az iskolaszéki elnök és a kultuszminiszter lehetőségei természetesen nem azonos nagyságrendűek.)

Fehérvár kulturális életének legjelentősebb intézménye az 1867 tavaszán létrehozott Vörösmarty Irodalmi és Társaskör volt. Vezetésében a főgimnázium tanárai: Czapáry László, Vass Bertalan és Alaghy Dezső játszottak jelentős szerepet. A kör maga pedig a gimnázium önképzőkörén alapult. Klebelsberg is részt vett a kör munkájában: díjnyertes dolgozatot írt matematikából a felsőfokú egyenletekről, és gyakran bírálta társai munkáját. Éles meglátásai, érvekkel alátámasztott kritikái példaértékűek. Ezek mellett Klebelsberg szavalt is az önképzőkörben. Az első fellépés nehézségei után olyan sikeres előadásai is voltak, hogy osztálytársa még 40 év után is emlékezett rájuk.[41]

Klebelsberg kapcsolata tanáraival, a renddel, a várossal később is megmaradt. 1922-ben az intézet volt tanítványai: gr. Klebelsberg Kunó hivatalban levő vallás- és közoktatási miniszter, gr. Zichy János volt vallás- és közoktatási miniszter, valamint Gaál Gaszton, a Nemzetgyűlés elnöke megalakították a Ciszterci Diákszövetség Székesfehérvári Főosztályát[42]. A Rend ezek után confraterévé fogadta, a hálás város pedig az iskolaalapításokban és a fenntartásban nyújtott segítségért 1926-ban díszpolgárává választotta.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az iskola és a családi környezet szellemisége, példája egymást erősítette. Lehetőséget és ösztönzést adott egy elmélyült és széles körű tudás megalapozására és a rendszeres, kitartó munkára.

Klebelsbergnek az érettségi után azonban még nagy önfegyellemmel és nagyon sokat kellett tanulnia. A család először Wiener-Neustadtba küldte katonai akadémiára, de végül sikerült elérnie, hogy a pesti jogi egyetemre iratkozhasson be. Ott sem élte a jogászfjúság aranyéletét, helyette sokat tanult, olvasott, jegyzetelt. Mindenért nagyon megdolgozott. Később a berlini egyetemen is tanult, ahol ismét meghatározó benyomások érték, majd következett a müncheni és a párizsi egyetem. Hazatérte után befejezte tanulmányait, ledoktorált. Ezután az állami bürokráciában helyezkedett el, legalul kezdte, 1898-ban segédfoglalmazó lett a miniszterelnökségen. Azután végigjárta a hivatali hierarchiát.

Ekkora azonban már igen magabiztos, céltudatos és ambiciózus fiatalemberré vált.

JEGYZETEK

[1] Fejér Megyei Levéltár (FML) VIII. 51. A Cisztercita rend székesfehérvári Szent István Gimnáziumának iratai

Országos Levéltár (OL) P. 1006. A Farkas (őri) család iratai 1760-1929.

Vastagh Rita, Székesfehérvár, Ady Endre utca 16. Vastagh Rita tanárnő nevelőanya-nagynénje:Welligrand Mária Sarolta a Felsőőri Farkas-lányoknál nőtt föl, abban a családban, amelyben Klebelsberg nevelkedett.

Lakatos Dénes atya a Ciszterci Gimnázium igazgatója 1934-ben kérte meg Klebelsberg két Fehérváron élő volt osztálytársát, hogy írják le emlékeiket a kultuszminiszter diákéveiről. Kisteleki (Knittlhoffer) Károly, neves fehérvári ügyvéd mind a nyolc éven keresztül osztálytársa volt. Keczán Lívius - szintén neves ügyvéd -, hét évig volt osztálytárs, de ismeretségük közelebbi: a két család gyakran összejárt, mivel Klebelsberg gyámja, Scherer Kamill és Keczán Lívius apja, Keczán Izidor is törvényszéki bíró volt, így „ügyszólván együtt nevelődtek fel” A leveleket az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZKK) Levelestára Őrzi Annalecta 10. 582. és 10. 583. szám alatt.

Husztai József (1942): Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Bp.

T. Kiss Tamás (1999): Klebelsberg Kuno. Budapest. (Új Mandátum Könyvkiadó)

Életutunk: gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései Szeged, 1992.

[2] Husztai: I. m. 9-10.

[3] „Ezer köszönet a családfámra vonatkozó felvilágosításokért. Dédatyám sok őssel bíró máltai lovag volt. Milyen furcsa, hogy ellenfeleim még zsidó vért is szeretnének ereimben látni.” OSZSZK Levelestár Klebelsberg Kunó Károlyi Árpádhoz 1930. szeptember 15.

[4] OL P. 1006. 177.

[5] Uo. 173-174

[6] Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései, 11.

[7]Uo. 12.

[8] A Székesfehérvár és vidéke c. lap 1877. június 20-i számában jelent meg az alábbi közlemény: „Thumburgi gr. Klebelsberg Jakabné, szül. Felsőőri Farkas Aranka és fia Kúnó tudatják, hogy Thumburgi gróf Klebelsberg Jakab a 14. sz. cs. és kir. huszárezred kapitánya és birtokosa a hadiíremnek hosszas szenvedés után 34. életévében, házassága 5. évében

Székesfehérváron 1877. június 15-én elhunyt. Temetése a Hosszútemetőben lévő családi sírboltba 1877. június 17.”

[9] OL. P. 124-126.

[10] Ma a Táncsics Mihály utca 4. számú háza

[11] Vastagh Rita szóbeli közlése

[12] Ezt az idézetet – kefelevonatban – Huszti találta Klebelsberg iratai között és ő nevezte el Önéletrajzi nyilatkozatnak Huszti: I. m. 343. p.

[13] Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései, 15-16. p.

[14] Uo. 20.

[15] Klebelsberg Kunó (1929): Küzdelmek könyve, Budapest. 147-148.

[16] „A dunántúli magyar nyelvet élete végéig letagadhatatlan székesfehérvári zamattal beszélte”-írta biográfusa Huszti József. I. m. 11. Erről jegyzi meg sajnálkozva az özvegy, hogy „még a fehérmegyei dialektust is le kellett szoknia...” Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései 11.

[17] Klebelsberg Kunó anyjához írott levele. In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. A gr. Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932-1938. Budapest 1938. 306-307.

[18] A Székesfehérvári Belvárosi Plébánia halotti anyakönyve szerint Farkas Imre 1882. július 8-án hunyt el 77 éves korában.

[19] „Anyai nagyatyám büszke volt arra, hogy több dunántúli köznemes társával levett kalappal sorfalat állott Deáknak az Angol királynő előcsarnokában és élete végéig mint megannyi orákulumot emlegette a haza bölcsének elejtett szavait.” Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei, törvényjavaslatai 1916-26. Bp. 1927. 43-44.

[20] Demeter Zsófia (2005): „Ennyiből egy iskolamester megélhet”-iskoláztatás Batthyány Fülöp herceg enyingi uradalmában. Neveléstörténet, 1-2. 74-94.

Demeter Zsófia (2003): Változások herceg Battyány Fülöp enyingi uradalmában 1806-1870. Honismeret, 1. 41-51.

[21] OL P. 1006. Kisteleki Károly „hallomása” szerint Klebelsberg nagyapja egyenest „dúsgazdag ember” hírében állt. OSZSZK Levelestár, Annalecta 10. 583.

[22] A gimnáziumi Beíratási Anyakönyv szerint Klebelsberg Kunó a magyar nyelven kívül franciául és németül beszélt. FML VIII. 51.

[23] Vastagh Rita közlése

[24] Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései 11.

[25] Kisteleki Károly ezt írja róla: „Ennek révén Klebelsberg nagy olvasottságra tett szert, úgy emlékszem, hogy Shakespeare összes műveit már alsós iskolás korában elolvasta, s nekünk részleteket adott elő belőlük.” OSZSZK Levelestár Annalecta10. 582.

[26] Vastagh Rita szóbeli közlése.

[27] Ua.

[28] „Példátlan olvasottságának, az adatokat tárolni kívánó rendszeretetének bizonyítéka ez” Huszti: I. m. 17.

[29] A könyvtár egy részének Vigh Annamária napjainkban bukkant a nyomára. Részletesen ld. Vigh Annamária (2006): Gróf Klebelsberg Kunó könyvtára, Budapest. Kézirat

[30] Az intézmény pontos neve 1860-tól: Belvárosi Szent József Városi Főelemi Fitanoda. L.: Surányi István: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1693 -1867 között. In: Neveléstörténet 2004. 1. 62-80.

[31] A gimnázium jubileumi ünnepségén 1924-ben az egykori diák, az akkor hivatalban levő kultuszminiszter emlékezik vissza: „Sohasem felejttem el azokat a perceket, amikor jó anyám átadott boldogult Gerlach Benjamin igazgatónak, s ő kézenfogva bevezetett a főoltár elé, ahol az öreg professzor és a kisdíák együtt elmondtuk a Miatyánkot. Abban az ódon művészi környezetben átvibrált fogékony gyermeklelkemen megsejtése annak, hogy ennek a helynek már génusza és tradíciói vannak.” In: Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Budapest, 1927. 630. , valamint megjelent a Gimnázium 1924/25. évi Értesítőjében is.

[32] Gaál Gaszton: agrárus politikus, 1921-22-ben a Nemzetgyűlés elnöke; Zichy János gróf: legitimista politikus, 1910 és 1913, valamint 1918 májusa és októbere között vallás- és közoktatásügyi miniszter; Wekerle Sándor Magyarország első polgári származású miniszterelnöke (1892-95.) Miniszterelnök még 1906 és 1910 között, valamint 1917-18-ban.

[33] A gimnázium történetére vonatkozóan I. Lakatos Dénes: A székesfehérvári ciszterci rendi katolikus főgimnázium százéves története. Székesfehérvár, 1914.

[34] FML. VIII. 51

„Tanulni jobban tanult, felelni jobban tudott, mint sokan, de sohasem volt első, hanem mindig jó tanuló”- írja a volt osztálytárs Kecznán Lívius is. OSZSZK Levelestár Annalecta10. 583 Kisteleki Károly visszaemlékezése még differenciáltabb: „Az alsó négy osztályban közepes tanuló volt, s csak ötödik osztályban kezdte mutogatni oroslánkörmeit. V., VI. osztályokban már az elsők között volt, VII., VIII. osztályokban pedig egészen az élre került.” OSZKK Levelestár, Annalecta 10.582.

[35] „Nyolcadikban a filozófiát, amelyet a ma is élő dr. Vass Bertalan tanított, senki sem értette úgy át mint ő.” – írja Kisteleki Károly OSZKK Levelestár, Annalecta 10.582.

[36] FML. VIII. 51.

[37] OSZKK Levelestár, Annalecta 10. 582.

[38] FML. VIII. 51. Névkönyvek ill. A tanári testület tanácskozmányainak jegyzőkönyvei

[39]Kisteleki Károly visszaemlékezése OSZKK Levelestár, Annalecta 10. 582.

[40] A tanárok működésére vonatkozóan I. a gimnázium Értesítőinek a tanárok működésére vonatkozó fejezeteit, Lakatos Dénes atya idézett művét és Palos Gy. Bernardin: Székesfehérvár helye a magyar tanügyi igazgatásban c. dolgozatának a függelékét: „ A középiskolai tanárok közművelődési tevékenysége Székesfehérvárott 1813-1944.” In: PAB. VEAB. A Dunántúl településszerkezete (1900 -1944.) II. 347 p. Veszprém, 1982.

[41] OSZKK Levelestár, Annalecta 10.582.

[42]Értesítő 1921/22.